

Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду

ПРИЛИКЕ У ЕВРОПИ У ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА (1804-1813)

У време када је избио Први српски устанак (14. фебруар 1804) Европа се налазила у врло бурним временима, изазваним ратовима са револуционарном Француском. На челу Француске стоји већ прослављени војсковођа Наполеон Бонапарта, који почетком 1804. године носи титулу доживотног конзула.¹

Година 1804. у Европи је релативно мирна, јер су на снази крхка примирја склопљена са Аустријом у Линевилу (1801) и са Енглеском у Амијену (1802), након значајних Наполеонових победа током 1800. године. У самој Француској откривена је ројалистичка завера чији је инспиратор гроф од Артоа,² а коју је финансијски помагала Енглеска. Заверу води некадашњи шуански³ главешина Жорж Кадудал, који је успео да придобије и двојицу револуционарних генерала, противника Наполеонових – Пишегрија и Мороа. Завереници су се искрцали у Француској 23. августа 1803. године, али је полиција успела да их открије

¹ Државним ударом од 18. бримера (9. новембра) 1799, Наполеон Бонапарта је збацио власт Директоријума и образовао нови облик владавине назван *Конзулаи*. Према уставу који је донет 25. децембра исте године (такозвани *Устав из године осме*) на челу извршне власти налази се Први конзул (Наполеон, који је сам и израдио нацрт Устава), док друга два конзула имају далеко мања овлашћења. Након плебисцита који је спроведен 1802. године, Сенат доноси одлуку (4. августа 1802) да се Наполеон прогласи за доживотног конзула са правом да себи одреди наследника (ова сенатска одлука назива се често *Устав из године десете*).

² Најмлађи брат погубљеног краља Луја XVI, огорчени противник Револуције и Наполеона, који ће доћи на власт 1824. године као Шарл X. Његово збацивање с престола у *Јулској револуцији* (1830), означаће крај династије Бурбона.

³ Шуани је назив за противнике Француске револуције, краљеве присталице, који су током 1793. организовали по Француској ројалистичке устанке, вршили препаде, пљачке и саботаже. Назив потиче од имена њиховог вође – Жана Шуана.

и разбије заверу. Пишегри је у затвору извршио самоубиство, Моро побегао у Америку, док је већина завереника, укључујући и Кадудала, стрељана. Најистакнутији међу њима, војвода од Ангијена, унук принца од Кондеа, стрељан је у замку Венсен 21. марта 1804.⁴

Успешни обрачун са ројалистима омогућава Наполеону да реализује своје монархистичке тежње. Трибинат⁵ 23. априла 1804, предлаже наследну царску власт за Наполеона и његову породицу. Одлуком од 18. маја 1804. Сенат мења Устав (та одлука назива се често и *Устав из године дванаесте*) и објављује да се ујављање Републиком поверава наследном цару Наполеону Бонапарту. Расположење народа проверено је на плебисциту: велика већина становништва изјаснило се за Царство (3,5 милиона гласова за, наспрам 2579 против, према резултатима од 4. новембра). Коначно, Наполеон је успео да га папа Пије VII крунише за цара у париској катедрали Нотр-Дам (2. децембра 1804).

Наполеоново крунисање за цара изазива подозрење европских великих сила које се удружују у такозвану *Трећу коалицију* против француског цара. Инспиратори коалиције су руски цар Александар I⁶ и британски први министар Пит⁷, који 1804. опет долази на власт. Савезу прилазе Шведска и Аустрија, док Пруска остаје неутрална. На Наполеоновој страни је само Шпанија.

Непријатељства отпочињу септембра 1805. Аустријски генерал Мак продире у Баварску а Наполеон, који се тада налазио у луци Булоњ припремајући инвазију на Енглеску, му креће у сусрет. До битке је дошло 20. октобра 1805. код Улма, где Наполеон односи велику победу. Али, већ сутрадан, британски адмирал Нелсон уништава француско-шпанску флоту под заповедништво Вилнева, код рта Трафалгар (у близини шпанског града Кадиза). Тиме су дефинитивно пропали планови о поморској инвазији Енглеске, која остаје господарица мора, мада је у Трагалгарској бици погинуо велики адмирал Нелсон.

За то време, Французи настављају своје напредовање у Аустрији. У новембру, Наполеон је у Бечу одакле наставља да гони аустро-руску војску у Моравској. Код Аустерлица (данас село Славков у Чешкој) долази 2. децембра до велике битке и још једне сјајне Наполеонове победе. Руси се повлаче, што приморава цара Франца да 26. децембра 1805. потпише примирје у Пожуну (Братислави).

Према одредбама Пожунског мира Аустрија губи Венецијанску област, која се припаја Италијанској краљевини, са Истром и Далмацијом. На њен ра-

⁴ Занимљиво је да је тог истог дана ступио на снагу чувени Грађански законик (*Code civil*).

⁵ Према Уставу из године осме законодавну власт у Француској врше четири колегије: *Државни савет* од 30 до 50 правника, који именује Први конзул и често председава њиме, проучава и редигује све законске пројекте и подноси их *Трибиници* (100 чланова), који расправља о тексту закона; *Законодавно тело* (300) чланова, усваја или одбија предлог без дискусије; *Сенат* (60 до 80 чланова које именује Први конзул), осигурава карактер закона.

⁶ Син цара Павла, унук царице Катарине II, влада од 1801-1825.

⁷ Вилијем Пит, познатији као *Пит Млађи*, син такође познатог енглеског политичара Вилијема Пита *Старијег*. Са 22 године постао је министар финансија краља Џорџа III, а са 23 премијер (1783). Поднео оставку 1801. године када се краљ Џорџ III успротивио његовом плану уније са Ирском. На власти је поново 1804 – 1806 (када умире). Огорчени Наполеонов противник. У економској политици присталица идеја Адама Смита.

чун се проширују Баварска, Виртемберг и Баден, а владари ове три јужне-мачке државе постају краљеви. Баварска, Виртемберг и Баден постају стубови такозваног *Рајнског савеза* (париски уговор од 12. јула 1806) у који улази 16 немачких држава, чији протектор постаје Наполеон. Савез осигурава Француској контрибуције и војне контингенте, а Наполеон уводи чланове своје породице у владајуће породице Баварске, Бадена и Виртемберга. Правно, Свето Римско Царство Немачког народа је престало да постоји: 1. августа 1806. царска Дијета се заувек распушта; 6. августа 1806, цар Франц II се одриче своје титуле цара Немачке и постаје Франц I Аустријски.⁸

Наполеон наставља да води такозвану *породичну политику* којом настоји да створи француску Европу: 30. марта 1806, његов брат Жозеф именован је за Напуљског краља, уместо Бурбона који су одсечени на Сицилији (под заштитом британске флоте);⁹ *Баварску Републику* замењује 5. јуна Холандска краљевина на челу са Наполеоновим братом Лујем Наполеоном.¹⁰

⁸ Свето Римско Царство Немачког народа настало је 962. године за владе Отона I. *Златном булом* цара Карла IV из Луксембуршке династије било је одређено да цара бира колегија од седам кнежева-изборника (*Kurfürst*), од којих су тројица црквени великодостојници (надбискупи Мајнца, Келна и Трира), а четворица световни (чешки краљ, саксонски војвода, бранденбуршки маркгроф и рајски фалцграф). Од 1437, Хабзбурзи су непрекидно носили и титулу Римско-немачких царева. Након успешних ратовања са Аустријом и потписивања мира у Линевилу (1801), Наполеон настоји да смањи утицај Аустрије у немачким земљама и доведе их све више под контролу Француске. Након дугих преговора цар Франц II ратификује 27. априла 1803. *Регенсбуршки царски пројекат* којим се у Немачкој врше знатна упрошћавања и фаворизују протестантски кнежеви на рачун католичких: од 360 старих држава Светог Царства нестаје 112, а остаје само 6 од некадашњих 51 слободних градова. Укинута су сва црквена кнежевства, изузев изборне кнежевине Мајнца, чије је седиште премештено у Регенсбург. Створена су и три нова изборна кнежевства за протестантске кнежеве Бадена, Виртемберга и Хесен-Касела, тако да колегијум изборника броји шест протестаната и четири католика.

⁹ Ситуација у Италији била је изузетно компликована, јер је Наполеон непрестано прекрајао карту ове земље. Још као млад генерал у служби Директоријума, Наполеон је тријумфовао над сардинском и аустријском војском (1796-97) и присилио Аустрију на одредбе мира у Кампо Формију (1797), којим је престала да постоји Млетачка Република. Од освојене Ломбардије настале су 1796. Циспаданска и Транспапанска Република, да би их наредне године ујединио у Цисалпијску Републику (обухватала Милано, Мантову, Модену, западни део Млетачке Републике, Ферару, Болоњу и Ромању). Ово подручје названо је 1802. године Италијанском Републиком (председник је Наполеон), да би 1805. било проглашено Краљевином Италијом (прикључене су јој Венеција, Истра и Далмација, краљ је Наполеон, а вице-краљ његов пасторак Ежен Боарне). На тлу Италије основано је још неколико „сестринских република Француске”: од некадашње Ђеновске Републике створена је Лигурска Република са седиштем у Ђенови (1797), која је анектирана Француској 1805. Од Папске државе створена је 1798. Римска република, али се већ 1800. успоставља стари поредак са новим папом, Пијем VII. Некадашња Краљевина Двеју Сицилија постала је (без Сицилије) Партенопејска република (1799) са седиштем у Напуљу. Тоскана, са седиштем у Фиренци, је проглашена за Етрурску краљевину (1801), која је укинута 1807. У свим овим државама француски утицај је доминантан. Ван француског домаћаја, под јаком заштитом британске флоте, биле су Сардинија (под савојском династијом) и Сицилија (под шпанским Бурбонима).

¹⁰ Холандија је дошла под француску власт 1795, када је и проглашена *Баварска Република*, као једна од „сестринских република Француске”. „Сестринском републиком” сматрана је и Швајцарска, под француском доминацијом од 1798, названа *Хелветска Република*.

Енглеска ступа у савез са Русијом, која успева да придобије пруског краља Вилхелма Фридриха III, те тако настаје Четврта коалиција. Пруски краљ прекида везе са Француском (од које је био добио Хановер) и 26. септембра 1806. шаље Наполеону ултиматум захтевајући повлачење француских трупа на другу обалу Рајне.

У току најбржег војничког похода своје владавине, Наполеон уз помоћ свог маршала Давуа, уништава пруску армију у биткама код Јене и Ауерштета (14. октобра 1806) и 27. октобра улази у Берлин. За неколико дана сви пруски градови су се предали Французима. Наполеон, уништавајући Прусе ратним дажбама, проширује границе Рајнског савеза, у који ступају 11. децембра изборник Саксоније (који је постао краљ) и већина ситних кнежева централне Немачке.

Наставља се, међутим, ратовање са Русима. Французи улазе 27. новембра 1806. у Варшаву, где Наполеон стиже 29. децембра и одлучује да ту презими. Из Варшаве, Наполеон управља својим Царством: он наговара Турке да зарате са Русима и прави савез са персијским шахом против енглеске Индије.

До сукоба са Русима долази 8. фебруара 1807. код Ајлауа. Битка се водила по страшној хладноћи са неодлучним исходом. После победе код Фридрихсланди 21. јуна, француска војска улази у Кенигсберг. У Тилзиту¹¹, 21. јуна 1807, Наполеон пристаје на примирје које је тражио руски цар. После срдачног сусрета два цара на једном сплаву на реци Њемену (25. јуна), Наполеон и Александар потписују тилзитски уговор (7. јула), коме треба да се придружи и Пруска (9. јула). Пруска сноси скоро све трошкове ратовања и губи територије на левој обали Елбе. Ове територије, са Хановером, сачињавају *Весифалску Краљевину*, чија је круна дата најмлађем Наполеоновом брату Жерому, и улази у састав Рајнског савеза. Гдањск је проглашен за слободан град, а од највећег дела пруске Пољске¹² образовано је *Велико Варшавско Војводство*, чији је титулар саксонски краљ Фридрих –Август.

Тилзитским уговором Наполеон је напустио Турску, што Русима (који су већ октобра 1806. били заузели румунске кнежевине), даје одрешене руке да обнове непријатељства са Турцима.¹³ У самој Турској долази до преврата: просвећеног султана Селима III, присталицу француских идеја, свргавају јањичари и на престо доводе његовог брата од стрица Мустафу IV (1807). По Мустафином наређењу Селим је 1808. погубљен. Али, када је паша Рушчука, Барјактар Мустафа, постао велики везир, сменио је убицу и довео на власт његовог брата Махмуда II (1808-1839), присталицу реформи.

Између Наполеона, неприкосновеног господара на копну, и Енглеске, господарице мора, отпочиње економски рат, познат као *континентална блокада*.

¹¹ Град у Калињинградској области Русије, на левој обали Њемена (на самој граници са Литванијом). Од 1946. па до краја совјетског режима звао се Совјетск.

¹² У XVIII веку Пољска је три пута дељена (1772, 1793 и 1795) између Пруске, Аустрије и Русије. Трећом поделом (1795) Пруси добијају Варшаву и пољске територије до Њемена и Буга; Аустрија Краков, Лублин и један део Мазовије, док Руси добијају Литванију и све пољске територије источно од Њемена и Буга.

¹³ Руско-турско ратовање довешће Русе у додир са српским устаницима, мада до 1810. године неће бити постигнути неки значајнији успеси.

Најпре Енглеска 16. маја 1806. објављује да су немачка и холандска пристаништа у стању блокаде. *Берлинским декрејом* (21. новембра) Наполеон објављује блокаду Британских острва и присиљава неутралне да прекину сваку везу са Енглеском. *Декрејом у Фонџенблоу* (13. октобра 1807) захтева од свих бродова уверење о пореклу робе. Британска влада заузврат забрањује (11. новембра) пловидбу свим бродовима сем оних који су измирили царину у једном од енглеских пристаништа. На то Наполеон одговара *Миланским декрејом* (17. децембра) који објављује да ће се „денационализовати”, дакле легално заплени сваки брод који су посетили Енглези или који је платио порез британској владајни.

Континентална блокада довела је до необузданог кријумчарења робе. Поједине луке, попут Солуна, изван француског и енглеског домаћаја, стичу огромна богатства. Истина, Енглеска се гуши под непродатом колонијалном робом, али се решења налазе у повећавању трговине са Скандинавијом, Оријентом и Латинском Америком. Поред тога, француска немоћ на мору, омогућава Енглеској да се коначно учврсти у Индији и да мирно заузме оно што је преостало од француског, холандског и португалског прекоморског царства.

Током 1808. године прилике су се нарочито закомпликовале на Пиринејском полуострву. Португалија, којом од 1786. влада једна махнита жена, Марија од Браганце, је уствари енглески економски протекторат и већ дуже времена Француска намерава да њом загосподари, подстичући свог савезника шпанског краља Карла IV да је заузме. Уговором у Аранхуезу (21. марта 1801), Карло IV је то прихватио, али шпанско-португалски рат, подругливо назван *рајџ йоморанцама*, само је варка, а уговор у Бадахозу (7. јуна) само подсмех.

Мада Шпанијом влада краљ Карло IV, стварни господар је први министар Мануел Годој, љубимац краљице Марије-Лујзе. После базелског уговора (1795), којим је Шпанија постала француска савезница, Годој покушава да у конзервативној Шпанији спроведе реформе у духу просвећеног апсолутизма. Декретом је наредио расподелу крунских добара и покушава да убеди краља да укине кметство. Али његов лакомислен начин живота и огромно богатство које је стекао стварају му бројне непријатеље, међу којима предњачи краљев син, будући Фердинанд VII. Пошто је Шпанија (заједно са Француском) побеђена код Трафалгара, Енглези јој одузимају Буенос Аирес (1806). Она би хтела да склопи савез са Енглеском, али је Наполеонова победа код Јене осујетила Годојеве планове; он мора да приступи блокади и да потпише у Фонтенблоу (27. октобра 1807), уговор који дозвољава француским трупама да прођу кроз Шпанију да би заузеле Португалију.

Пошто је француски војсковођа Жино освојио Лисабон (30. новембра 1807), а краљевска породица побегла у Бразил, француска војска окупира северну Шпанију. Раздори у кругу владајуће породице доводе до прогласа (*pronunciamiento*) у Аранхуезу (17-18. март 1808) који приморава Карла IV да абдицира у корист Фердинанда VII и тиме изазове Наполеонову интервенцију. Она је утолико јача јер је 2. маја 1808, антифранцуска побуна у Мадриду у крви угушена.¹⁴ Следећих

¹⁴ Побуну је овековечио славни сликар Гоја на својим платнима.

дана, у Бајони, Карло IV и Фердинанд VII морају да се одрекну престола у корист Наполеоновог брата Жозефа, кога у Напуљу замењује Мира (Наполеонов зет). Нови владар стиже у Мадрид 20. јула, у јекну нереда.

Шпански рат, у исто време национални и верски, одмах је добио суров карактер. Помагани све време од Енглеза (којима командује способни војсковођа Артур Велзли, будући војвода од Велингтона), Шпанци за Француску представљају, према Наполеоновим речима, *рану на боку царевине*. Почетак шпанског рата обележен је двома француским капитулацијама: 22. јула 1808. предао се са 20 000 људи маршал Дипон у Бајлену, а 30. августа капитулирао је Жино у Синтри (у Португалији), пред енглеском армијом под командом Велзлија.

Наполеон одлучује да лично интервенише у Шпанији. Пошто је муњевитом акцијом заузео Бургос и прошао кроз кланац Сомосијеру (30. новембра), он улази у Мадрид 4. децембра и издаје декрете којима укида феудални режим и инквизицију на Пиринејском полуострву. Али, Шпанци свуда пружају отпор: Сарагоса се предаје тек 20. фебруара 1809, после страшне опсаде. Унутрашње прилике (дволична политика Наполеонових министара Фушеа и Таљерана) и поновно наоружавање Аустрије, приморавају Наполеона да се врати у Париз.

Аустријанци који знају да руски цар Александар неће интервенисати одлучују да у пролеће 1809. поново зарате против Француске. Долазак Енглеза на Пиринејско полуострво, побуна против Бавараца, француских савезника, у Тиролу, постепено буђење Немачке, удаљеност „Велике армије”, која се задржава у Шпанији, подстичу канцелара Метерниха и надвојводу Карла (заповедника аустријске војске) на велики напор.

Ратне операције отпочињу 10. априла 1809, када надвојвода Карло улази у Баварску. Али, Наполеон успева поново, брзином акције, да предухитри своје противнике. За пет дана (19-23. април) цар и његови помоћници муњевитим победама одбацују Карла у Чешку и отварају пут ка Бечу, у који Наполеон улази 12. маја. Али, у Асперну и Еслингу (21-22. маја), надвојвода Карло спречава Французе да искористе свој први прелазак Дунава и присиљава их да се врате преко реке. Али 6. јула код Ваграма (градић у непосредној близини Беча) Наполеон односи велику победу и намеће цару Францу I тежак *Бечки уговор* (14. октобра 1809) који одузима Аустрији 3,5 милиона поданика: Салцбург се припаја Баварској; Трст, Приморска Хрватска, Корушка и Крањска образују са Истром и Далмацијом *Илирске провинције*; Велико Варшавско Војводство се увећава западном Галицијом.

У току ратовања са Аустријом Наполеон отпочиње анексију држава које су и иначе биле под француском доминацијом. Фебруара 1808. генерал Миолис улази у Рим, а анексија Папске државе наређена је декретом из Беча 17. маја 1809. Одмах потом, папа искључује из Цркве Наполеона не именујући га (10. јуна). Наполеон 6. јула уклања папу, док папску државу дели на два департмана (1810).

Да би боље осигурао ефикасност континенталне блокаде, Наполеон припаја Царству Краљевину Холандију, подељену на 8 департмана (9. јула 1810). После владавине Луја Бонапарте, који се трудио да обезбеди просперитет својој Краљевини, Холандија много трпи у својој транзитној трговини коју је бло-

када сасекла у корену. Идући још даље, да би царске царине могле обуздати кријумчарење у северној Немачкој, Наполеон анектира (1810-1811) немачке обале на Северном мору са ханзеатским градовима Хамбургом, Бременом и Либекком. Пред крај 1810, пошто је окупирао швајцарски кантон Тиџино, Наполеон анектира кантон Валезе да би боље надгледао алпске прелазе.

У браку са Жозефином Боарне Наполеон нема деце, те се за царевог наследника одређује Наполеон-Шарл, син Наполеоновог брата Луја и Хортензије Боарне (Жозефинине ћерке из првог брака, Наполеонове пасторке). Али, де-чак умире већ 5. маја 1807, што Наполеона наводи да раскине брак са женом која му није подарила потомство. Развод са Жозефином званично је објављен 15. децембра 1809. Плашећи се Наполеонове женидбе са руском принцемом Аном, Метерних представља Наполеону Марију-Лујзу Аустријску, кћер цара Франца I. Са њом Наполеон склапа црквени брак 2. априла 1810. Царица му 20. марта 1811. рађа сина који је поносно назван „Краљ Рима”.

Почетком 1811. Наполеоново Царство налази се на врхунцу и он је неоспорни господар Европе. У освојеним територијама примењује се француско законодавство, а идеје француске револуције постепено продиру у духове. Стварају се административни оквири за друштво једнаких. Велики јавни радови који се предузимају, осигуравају брзе комуникације и допремање производа са истока. Индустрија, ослобођена еснафских спона, свуда се подстиче, утолико пре што треба да замени енглеске производе, који су постали недоступни.

Од европских великих сила изван Наполеоновог Царства и његове контроле остају Енглеска, Аустрија, Русија и Турска.

Енглеска доминира морем и ратовање у Европи користи да учврсти и прошири своје колонијално царство. У једном тренутку Енглеска чак верује да може да уништи Сједињене Америчке Државе.¹⁵ Континентална блокада сметала је америчким трговцима јер су њихове бродове пленили и Французи и Енглези. Енглезима се замера и због тога што подржавају устанак индијанског поглавице Тикумсеха у Индијани (1811). Странка такозваних *рајних јасиребова* у америчком Конгресу сматра да је сад прилика да се САД домогну Канаде. Најзад 18. јуна 1812. Конгрес објављује рат Великој Британији наводећи као разлоге присилно регрутовање америчких морнара са заплених бродова. У почетку ратна срећа је наклоњена боље опремљеним Енглезима, којима помажу Индијанци и верно им служе Канађани. Мир у Европи (настао након Наполеоновог пораза 1814), омогућава Енглезима да своје најбоље трупе пошаљу у САД. Британци чак успевају да заузму Вашингтон и спале Белу кућу (24. августа 1814), али енглеска флота бива поражена. После дугих преговора зарађене стране потписују мир у белгијском граду Гану (24. децембра 1814), који задржава *status quo*. Како су вести тада споро путовале, не знајући за примирје, америчке и британске трупе су се сукобиле 8. јануара 1815. код Њу Орлеанса,

¹⁵ Рат за независност САД отпочео је 1775. сукобом код Лексингтона (данас предграђе Бостона), а завршио се 1781. британском капитулацијом код Јорктауна. Миром у Паризу 1783. призната је независност некадашњих 13 британских колонија, чији је број почео да се увећава. Територија САД увећана је двоструко када је Наполеон одлучио да Американцима прода Лујизијану за суму од 15 милиона долара (30. априла 1803). Председник САД тада је био Томас Џеферсон (трећи по реду).

где је амерички генерал Ендрју Џексон (будући председник) однео велику победу над Британцима.

Иако четири пута поражена у борбама са револуционарном и царском армијом, истерана из Немачке и Италије и територијално знатно смањена, Аустрија је увек спремна да се супротстави Француској. Земљом управљају две личности старог поретка: цар Франц I¹⁶ и канцелар Метерних (на том положају од 1809. до 1848). Изразито конзервативни, противници просвећених реформи Јозефа II, посматрају Наполеона као „људождера” и сањају само о томе како да га сруше. Хабзбуршка монархија, под њиховом управом, остаје најзаосталија земља у Европи.

Русијом влада Александар I, који настоји да се прикаже као либералан владар. Али, када његов саветник Сперански покушава да под утицајем француских идеја спроведе дубље реформе у земљи, пада у немилост, под оптужбом да је превише наклоњен Французима (1812). Земља је и даље врло заостала, а феудални односи су још увек далеко од укидања.

У Отоманском царству многобројни сепаратистички покрети отежавају положај султана, посебно оних владара, попут Селима III и Махмуда II који теже реформама. У Скадру се осамосталила породица Бушатлија, у Епиру Али-паша Јањински, у Египту Мухамед Алија. Видински одметник Осман Пазван-оглу пружа уточиште дахијама протераним из Београдског пашалука и помаже им у поновном заузимању Београда, што изазива српски устанак. Финансијске токове у Царству контролишу Грци – *Фанариоти*,¹⁷ чији је утицај на спољну политику државе много већи него што то на први поглед изгледа.¹⁸ Најзначајнија места која су током XVIII и првих година XIX века заузимали Фанариоти били су ипак положаји *хосиодара* („господара”, то јест кнежева) подунавских кнежевина Влашке и Молдавије. Из својих раскошних дворова у Јашују и Букурешту, они су владали овим областима као вазали османских султана, изазивајући велико незадовољство домаћег (румунског) становништва. Положај васељенског патријарха, који је био први по старешинству међу православним патријарсима и уједно *милет-башиа* („поглавар”) православног милета,¹⁹ као и

¹⁶ Франц I је син Леополда II и Марије-Лујзе Шпанске. Влада од 1792-1835.

¹⁷ Назив потиче од Цариградске четврти Фанар („Светионик”) у којој је смештена Васељенска Патријаршија.

¹⁸ Од Карловачког мира 1699. године Фанариоти су имали монопол на звање главног тумача (драгомана) Порте, што је било врло утицајно место. Фанариоти су, такође, служили као тумачи *кайиан-паше*, врховног заповедника османске флоте, што им је временом омогућило да постану *de facto* намесници острва Архипелага (заједнички назив за острва у Егејском мору), чије је грчко становништво давало велики број морнара за османску флоту. Такво стање потрајаће до 1821, када избија рат за грчку независност.

¹⁹ Огроман скуп различитих народа који су живели на територији Отоманског царства, Турци су делили на *милет*, у дословном преводу „нације”, мада се та подела пре заснивала на верској него на етничкој припадности. Поред владајућег *муслиманског милета*, постојали су *јеврејски милет*, затим *јерменски милет* који су чинили хришћани-грегоријанци, *католички милет*, и најзад *православни милет*, највећи после муслиманског. *Милети* су уживали висок степен самоуправе, на чијем су челу стајале верске власти одговарајуће заједнице.

остале највише положаје у цркви и милету, стално су попуњавали Грци. Иако Грци (или бар поједини слојеви грчких султанових поданика) уживају несумњиве повластице у Царству, и међу њима долази до револуционарног врења изазваног идејама Француске револуције. Њих је први изнео Ригас Велестинлис,²⁰ аутор *Туриоса* (Бојне песме), неке врсте грчке *Марсељезе*. Свест о прошлости код својих сународника усађивао је Адамантиос Кораис, тврдећи да су Грци баштиници једног интелектуалног наслеђа којег нема равнот на свету.²¹ Овако сложена структура Османског царства додатно се компликује од 1807. године, када отпочиње нови рат са Русијом.

На другом крају Европе, четири скандинавске нације су већ дуже време независне, али су груписане две по две на почетку XIX века: Шведска краљевина којој припада Финска, и Данско-Норвешка Краљевина. Данском влада Кристијан VII (1766-1808), али пошто је он потпуно луд, земљом управља његов син, будући краљ Фредерик VI (1808-1839). Превасходно пољопривредна земља, Данска од 1791. године спроводи значајне реформе; завршава се прерасподела земље, укида се кулук и сељаштво прихвата техничке новине. За време ратова у току револуције и царства, Енглезима је стало да одрже отворене путеве данских мореуза те стога у два наврата нападају Копенхаген (1801 и 1807). Они тиме приморавају Данску на савезништво са Француском, што има за последицу делимично парализовање данске економије, подчињене континенталној блокади.

У Шведској је на власти Густав IV Адолф (1792-1809) који најпре учествује у борбама против Наполеона (1805-1807), а потом против руског цара (1808). У рату са Русијом Шведска губи шумом богату Финску. Пошто је шведска економија упропашћена ратом (шведско гвожђе се тешко извози) у земљи долази до војне побуне: маја 1809. свргнут је краљ, а на престо је доведен његов стриц Карло XIII, који склапа мир са Русијом и прихвата устав заснован на подели власти (јуни 1810). Наследник престола Кристијан-Август од Аугустенбурга, умире 1810, те Карло XIII бира за његовог наследника француског генерала Жана Баптиста Бернадота, који уводи Шведску у савез против Наполеона, свог

²⁰ У нас познатији као Рига од Фере, хеленизовани Влах из Тесалије, који се у Бечу крајем XVIII века упознао са идејама Француске револуције. Између осталог саставио је спис *Ново политичко усјројство за сјановништво Румелије, Мале Азије, егејских острва и кнежевина Молдавије и Влашке*, који је предвиђао успостављање новог Византијског царства, у којем би византијска аутократија била замењена републиканским установама по француском моделу. Иако би ова творевина требало да обухвати све становнике Османског царства, главну улогу имали би они који су по пореклу или културно припадали грчком народу. Када се спремао да напусти Хабзбуршке територије и крене да проповеда револуционарне идеје на Балкану, ухваћен је у Трсту и изручен Турцима, који су га погубили маја 1798. у Београду.

²¹ Кораис је рођен у Смирни (Измир) 1748, али је највећи део свог живота провео у Паризу, где је стекао глас великог стручњака за класичне науке и припремао издања дела античких грчких писаца. У предговорима својих књига покушавао је да својим сународницима пробуди свест о величини грчког народа. Страсно је веровао у образовање као кључ за ослобођење од онога што је сматрао двоструким јармом османске власти и монашког мрачњаштва хијерархије Православне цркве. Знатно је утицао и на Доситеја Обрадовића.

личног непријатеља.²² У последњим годинама царства, Шведска доживљава велики успон пошто су Гетеборг и Померанија били најактивнији центри европског кријумчарења.

Мир на континенту виси о концу а француско-руско пријатељство је само маска. Континентална блокада тешко погађа руску привреду. У свом новом шведском суседу Бернадоту цар Александар налази оданог савезника. Као повод за прекид „пријатељства” послужило је Наполеоново заузимање војводства Олденбург, које је припадало зету руског цара. Након тог догађаја Александар у априлу 1812. године упућује Наполеону ултиматум захтевајући да Французи напусте Пруску и Померанију. Наполеон одговара окупљањем свих европских владара, француских савезника, маја 1812. у Дрездену²³, а 22. јуна објављује прокламацију Великој армији (бројала је око 700 000 људи) да крене у поход против Русије. Два дана касније Французи прелазе Њемен што је означило почетак рата.

Заповедници руске војске Багратион и Барклај де Толи се повлаче пред Французима остављајући пустош пред собом. Пошто је цар Александар наредио генералу Кутузову да препречи Наполеону пут ка Москви, 7. септембра 1812. долази до страшне битке код Бородина.²⁴ Она отвара пут ка Москви у коју Наполеон улази 14. септембра. У напуштеном и спаљеном граду (узроци пожара остали су до данас неразјашњени), Наполеон чека могућност да ступи у преговоре са двором у Петрограду. Како до њих не долази, француски цар се одлучује 19. октобра на повратак. Превремена зима и руска партизанска дејства претварају одступање из Русије у ужасну несрећу: Велика армија је буквално десеткована и у Француску се вратило једва 60 000 људи. За то време армија од 200 000 људи, коју је Наполеон морао да остави у Шпанији, попушта под ударима Енглеза: Велингтон доспева до Бадахоза, Мадрида и Бургоса (април-август 1812).

²² Бернадот (1764-1844) се истакао у многим борбама под командом Наполеона. У рату са Шведском заповедао је француским трупама, али је обуставио операције 1808. када је краљ Густав IV Адолф био збачен. После битке код Ваграма дошао је у отворени сукоб са Наполеоном. Швеђани су му понудили престо ценећи политику коју је водио у њихову корист, са чим се и Наполеон сагласио. Пошто је изабран за престолонаследника Шведске 20. августа 1810, краљ Карло XIII га усваја, чиме практично отпочиње његова владавина. Због великих штета које је Шведској економији стварала континентална блокада, Бернадот се поново окреће против Наполеона и постаје 1812. савезник руског цара Александра I. Учествовао је у будућим борбама европских коалиција против Наполеона и одиграо је одлучујућу улогу у чувеној „бици народа” 1813. године код Лајпцига. Након смрти Карла XIII (1818) отпочео је самосталну владавину као Карло XIV (или Карл-Јон, како га често називају у Шведској), спроводећи бројне либералне реформе у свом краљевству. Родоначелник је и данас владајуће династије у Шведској.

²³ Пошто је постало очигледно да ће до сукоба са Наполеоном доћи, Руси склапају 28. маја 1812. мир у Букурешту са Турском, након чега ће се повући из Србије, оставивши српске устанике без заштите. Осма тачка букурешког уговора, која је предвиђала амнестију и аутономију за Србе, није спроведена у дело због руско-француског ратовања.

²⁴ Битка је вероватно имала неодлучан исход, са огромним бројем жртава са обе стране. У изгнанству на Светој Јелени, Наполеон је записао да су код Бородина Французи заслужили да победе, а Руси да не буду поражени.

У Наполеоновој позадини немачке земље се по наговору Пруске одмећу од Француске, а и Аустрија показује непријатељску неутралност. Након неколико Наполеонових мање значајних победа у Саксонији (мај јуни 1813), европске силе образују шесту коалицију: до одлучне битке долази 16. октобра 1813,²⁵ код Лајпцига (такозвана „битка народа”, јер су у њој учествовали готово сви европски народи), где Наполеон доживљава тежак пораз, који ће представљати почетак његовог краја и увод у абдикацију.²⁶

---

²⁵ У исто време воде се и одлучне борбе између српских устаника и турске војске. Турска офанзива из три правца (Видин, Ниш, Босна) кренула је почетком јула 1813. Карађорђе је напустио Србију 3. октобра, а два дана касније Турци су ушли у Београд.

²⁶ Наполеон је абдицирао 6. априла 1814, а у изгнанство на Елбу стигао 4. маја. Дан пре тога Луј XVIII (млађи брат гиљотинираног краља Луја XVI) ушао је у Париз. Тај догађај означио је ресторацију династије Бурбона.